

Paul Schnabel

Muisstil in Bethlehem

De Academische Boekengids 30, december 2001, pp. 15-16.

'Op Sabbath is er geen bus naar Bethlehem', zei de man achter het loket nors. Dat was niet waar, twee straten verder, even buiten het busstation van Jeruzalem, stond een gammele bus al pruttelend klaar voor vertrek. Ik was de enige toerist, alle andere reizigers waren Palestijnen op weg naar huis met de gestreepte nylon tassen, waarin overal ter wereld arme mensen hun hebben en houden met zich meezeulen. De Zesdaagse Oorlog lag nog maar kort achter ons en de Palestijnen leefden nog in de schaduw van hun schaamte over de bezetting van de West Bank.

In Bethlehem zelf was alles gesloten. Van winkeltjes op het grote plein van de kerk van Christus Geboorte waren de rolluiken neergelaten. De kerk zelf lag als een grote oude waakhond midden op het plein, ruig en afwerend. Een kleine deur aan de zijkant was de enige ingang. Het was er donker en klam, meer een grafkelder dan een plaats van geboorte. Een grote zwart- en witmarmeren ster in de vloer van de crypte wees de plek aan, waar het kribbetje gestaan zou hebben. Er boven hingen slierten kleine olielampen. In hun zwakke licht was door een gat in het midden van de ster nog net iets van de bodem daaronder te zien. Een klein stukje kale rots was hier lang geleden tot een heilige plaats geworden, langer al herdacht als de stal van Christus' geboorte dan het vergeten hoekje van de echte gebeurtenis, dat ergens onder het puin en de fundamenten van de nieuwe stad verloren was geraakt.

Ik deed mijn rugzak af. Voorzichtig, om geen geluid te maken in de stilte. Er was verder niemand en ik ging op de rand van de ster zitten met mijn handen op het oude marmer. Kleingemaakt veranderde ik weer even in het gelovige jongetje dat in de Mariakapel door een waas van kaarslicht de kerststal inkeek. Naast mij klonk een zacht geritsel en uit het gat in het midden van de ster kwam voorzichtig een witte muis te voorschijn. Hij snuffelde wat rond, op zijn hoede en aarzelend in het flakkerende licht. Ik bleef heel stil zitten. Pas toen achter in de kerk een deur krakend opengedruwd werd, schoot de muis over het marmer weg en verdween in het donker achter een pilaar.

Het was gewoon een kleine, witte muis, maar op die plaats toch ook de bode van een nog onbekend bericht van diepere betekenis. De witte muis was er tegelijkertijd met mij en alleen voor mij. Dat kon daar op die plaats geen toeval zijn. Ik geloofde al niet meer, maar vond nog gemakkelijk de weg terug in de sporen van de gebeden van mijn kindertijd. In de dode lucht van de oude kruisvaarderskerk was de muis een teken van genade, een geruststellend symbool van de vernieuwing van het leven. Het was maar even, want de koster die de olielampen kwam bijvullen, maakte mij duidelijk dat ik niet mocht zitten waar Jezus had gelegen. De muis liet zich niet meer zien.

Verschuivende betekenissen

Het was geen Kerstmis toen ik in Bethlehem was, maar Bethlehem is voor altijd met Kerstmis verbonden, ook al vond de geboorte van Christus niet plaats waar ik zat, niet op de datum die we gedenken en niet in het jaar van waaraf we zijn gaan tellen. Dat maakt niet uit, zoals het ook niet uitmaakt dat de viering nu anders is dan vroeger of elders. Juist in Bethlehem zelf vieren de meeste inwoners het Kerstfeest niet en tellen ze hun dagen volgens een andere kalender, maar ook dat geeft niet.

Het gaat niet om een historische werkelijkheid, maar om een historie die zelf werkelijkheid is geworden en de geschiedenis is gaan bepalen. Naarmate de afstand tot de geboorte van Christus groter wordt, niet alleen in tijd overigens, wordt Kerstmis net als de witte muis op het marmer van de ster steeds meer een open symbool, een voertuig op een onbekende weg door een landschap van langzaam verschuivende betekenissen. Van het feest van de zonnewende werd Kerstmis de herdenking van de komst van de verlosser. De geboorte van Christus in de schoot van de Heilige Familie maakte in onze tijd geleidelijk plaats voor de gedenking van de familiezin als bindend element tussen mensen en generaties. Inmiddels is de gedenking zelf het thema geworden, het gaat nu om de viering van een leven dat goed is omdat het een goed leven met anderen is. Kerstmis wordt X-mas en wie moeite heeft met een 'zalig kerstmis' kan kiezen voor het neutralere 'prettige feestdagen' of zelfs 'seasons greetings'. Ongemerkt sluipt zo weer het idee van de zonne-wende naar binnen. De viering daarvan is in een beschaafdere vorm teruggekeerd, nu Kerstmis ook steeds meer een feest van eten en drinken is geworden, van de uitwisseling van waardevolle geschenken en van het optuigen en verlichten van een kerstboom. Een heidens symbool, dat pas in de tijd van mijn leven in ieder huis en bijna elke kerk de plaats heeft veroverd, die hij eigenlijk altijd al leek te hebben.

De felheid van het leven

Het leven was vroeger feller, zo schreef Johan Huizinga al in 'Herfsttij der Middeleeuwen' en Norbert Elias liet vervolgens in 'Ueber den Prozess der Zivilisation' zien dat naarmate het leven welvarender, prettiger en beschaafder wordt, het verschil tussen de feestdagen en de gewone dagen verdwijnt. Zolang armoede en honger de boventoon voerden, waren veel eten en veel drank, grote vuren en luide muziek, het gezelschap van mensen met alle tijd, alleen gewoon voor wie rijk en machtig was. Voor alle anderen was de korte overvloed voorbehouden aan bepaalde dagen in het jaar of bijzondere momenten in het

leven. Echt arm was dan ook voor wie zelfs dan het welbehagen van de overvloed achterwege moest blijven.

Iets van de felheid van het leven van vroeger is nog bewaard gebleven in het leven van kinderen. Zij kennen nog de opgewonden verwachting van een bijzondere gebeurtenis die aanstaande is, zij kunnen nog leven in angstige afwachting van cadeaus waarop gehoopt maar niet gerekend mag worden. In hun kleine bestaan is het contrast tussen het gewone en het bijzondere nog opwindend, omdat zij over het gewone niets te zeggen en van het bijzondere veel te verwachten hebben. Volwassenen zijn de onberekenbare celebranten van het ritueel van verschil dat kinderen graag opgevoerd zien tussen een gewone en een bijzondere dag.

Voor de volwassenen zelf geldt, dat zij de scheiding tussen het gewone en het bijzondere niet meer als een contrast beleven, maar als een keuze. In veel opzichten kunnen zij het verschil tussen het gewone en het bijzondere opheffen tot en voorzover ze dat willen. Vaak gebeurt dat ook, maar helemaal bevredigend is dat toch nooit, omdat de behoefte aan contrast blijft bestaan. De felheid van het leven is dan echter geen onvermijdelijk gegeven meer, maar een spel waarin het contrast zelf als doel wordt beleefd en nagestreefd. In veel gevallen is dat alleen nog te verwerklijken met behulp van veel geld. Contrast is kostbaar geworden.

De meest simpele vorm van het zoeken naar de felheid van het leven is nog altijd het contrast van de hoeveelheden: op bijzondere dagen en bij bijzondere gelegenheden is er meer en veel meer van hetzelfde. Meer drank en meer voedsel, maar ook meer snelheid of meer gevaar, meer geluid of meer gevoel. Verfijnder is het contrast dat gezocht wordt in een verhoging van de kwaliteit. Zo is de geschiedenis van het kerstdiner in de laatste vijftig jaar steeds meer de geschiedenis van een verfijning in de keuze van de dranken en van de ingrediënten en bereidingswijze van het eten geworden. Dat doet als vanzelf de behoefte ontstaan aan een steeds grotere verfijning in de aankleding van de tafel en tenslotte ook van de mensen die aan de tafel zullen plaatsnemen. Kerstmis is de tijdelijke democratisering van een aristocratische leefstijl.

Uiteraard is, nu deze vormen van luxe steeds 'gewoner' zijn geworden, de uiterste vorm van verfijning weer de omkering: de bewuste keuze voor minder en eenvoudiger, voor de encenering van het kerstdiner als een bij uitstek gewone maaltijd, liefst nog wat gewoner dan al dagelijkse gewoonte is. Wie nooit naar stampot taalt, viert dan het feest van de eenvoud.

Daarbij past het idee dat de Kerstgedachte nu juist niet het contrast met het gewone leven van alledag wil benadrukken. Kerstmis is immers het feest van het familie- en gezinsleven, een milde verheerlijking van het gewone leven en de harmonie tussen de generaties. Het verfijnt dat wat al fijn is, en dat levert niet zozeer een contrast als wel een versterking op. Dat is misschien ook wat Kerstmis in toenemende mate populair heeft gemaakt: het heeft aan betekenis gewonnen als een feest van mensen die het goed gaat, van mensen in wie een 'welbehagen' is en in wier welzijn de welvaart zichtbaar is. De eenzamen horen er weer even bij en de armen wordt goed gedaan. De eenzamen zitten aan in de eigen familiekring, voor de armen dekt het Leger des Heils de tafel. Welbehagen begint met het fysieke gevoel van volaanheid na veel en lekker eten. De felheid van het leven is voor daklozen en zwervers nog alleszins aanwezig in het contrast tussen de warmte van het feest en de armoede van de kou buiten.

Tradities: jonger dan ze eruitzien

Hoewel Kerstmis naar zijn aanleiding een feest met een geschiedenis van minstens tweeduizend jaar lijkt te zijn, is het dat allerminst. Zoals voor bijna alle tradities geldt, is ook Kerstmis een gewilde en gemaakte traditie, die in zijn huidige betekenis nauwelijks een eeuw en in zijn moderne vormentaal zelfs nog geen vijftig jaar oud is. Na de zestiende eeuw is in de Nederlandse schilderkunst en in de Nederlandse literatuur nauwelijks meer sprake van referenties aan het Kerstevangelie. Van een verbeelding van het Kerstfeest in de huiselijke kring is tot ver in de negentiende eeuw niets bekend. De sneeuw is net als Stille Nacht, Heilige Nacht uit Midden Europa op een door rendieren getrokken arrenslee hierheen gebracht en blijven steken op de goedkoopste kerstkaarten. Sinds Voskuil en 'Het Bureau' weet ook iedereen dat de verspreiding van de kerstboom in Nederland pas laat op gang is gekomen. Ik weet niet of er ook iets bekend is over het geleidelijk verdwijnen van het kerststalletje, dat in katholieke gezinnen eerst in plaats van de boom kwam, later een plaatsje naast de boom terug en tenslotte steeds lager onder de boom uit het zicht is verdwenen. Het geheim van de volkomen kerststal school in de apocriefe dynamiek van het evangelie die eerst de herders en de schaapjes toegang tot de stal gaf en vervolgens de drie koningen tot 6 januari iedere dag dichterbij de kribbe liet komen.

Naamdagen hebben in Nederland definitief plaatsgemaakt voor verjaardagen, de Sinterklaassurprise houdt met moeite stand tegen de vloedgolf van cadeautjes, St-Maarten en Driekoningen zijn bijna verdwenen en niemand weet meer wat Hartjesdag inhield. Alleen Carnaval en Koninginnedag leven meer dan ooit en iedereen doet alsof de vrijgezellenparty een oude nationale traditie is. Pasen en Pinksteren bestaan vooral als extra dag vrij, maar Kerstmis heeft zich tegen het verlies aan inhoud in toch als vorm weten te handhaven. Wat er nu is in al zijn materiële en culinaire overvloed, is niet een afscheid van wat eeuwen heeft vastgelegd, maar een ontwikkeling van een traditie die jonger is dan hij zelf graag doet voorkomen. In die traditie speelt een besef van een christelijke geschiedenis mee en van de bijzondere betekenis van de nederige geboorte van zijn stichter. Daarachter gloort nog vaag de verwachting van de terugkeer van het licht en de lente. Daarnaast is steeds meer de behoefte gekomen om ook de betekenis

te vieren van wie men zich door geboorte en liefde verbonden weet. Tenslotte is er dan ook nog het gevoel van dankbaarheid over een goed leven in vrede. Genade en zegen zijn vreemde begrippen geworden, maar Kerstmis staat toch nog voor alles wat van waarde en dus weerloos is, zoals Lucebert ooit zei en ik dertig jaar geleden dacht, toen ik in de kerk van Christus Geboorte die kleine muis zag. Nieuw leven op het harde marmer van de overlevering.

Paul Schnabel is directeur van het Sociaal en Cultureel Planbureau.